

komanskega vdora od prokuratorja C. Baebija Attika (doma iz Iulium Carnicum) do Ti. Klavdija Prisciana iz leta 168 je ob vsaki omembi podano popolno besedilo napisa, viri, interpretacija, datacija in druge opombe, tako da je seznam vzorno pregleden in resnično uporaben.

Markomanski vdor je prinesel spremembe tudi v upravo province. S prihodom legij je prevzel oblast poveljnik II. italske legije s taborom v Lauriakum. Ti vojaški upravniki so ostali v Noriku vrhovna oblast vse do Dioklecijanovih reform. Šele od Dioklecijana je bilo vojaško poveljstvo ločeno od uprave in srečujemo poslej tako praesides z vzdevkom vir perfectissimus v civilni upravi in vojaškega poveljnika z nazivom dux Pannoniae primae et Norici ripensis, položaj, ki ga je zasedal tudi Aurelius Iustinianus, ki je dal v začetku 4. stoletja popraviti mitrej v Ptuj. Po Dioklecijanovih reformah so namreč priključili Poetovio k na novo osnovani provinci Noricum mediterraneum. Opisu teh poznoantičnih upravnikov sledi poglavje, v katerem G. Winkler razčlenja izvor in cursus honorum vseh znanih upravnikov. Zelo dragocen je tudi del, v katerem obravnava avtor pisarno upravnika in poda seznam in transkripcijo vseh napisov z omembo beneficiarijev, cornicularijev, frumentarijev, stratorjev, librarijev in seznam uradnikov naštetih v Not. dignitatum. Sledi seznam finančnih prokuratorjev in njihovega urada (dispensator, arcarius, tabularius, itd.). Zaključek tega dela je opis položaja censorja, ki je imel na skrbi poleg vsega premoženja tudi ugotavljanje številčnosti prebivalstva.

Posebno poglavje je posvečeno carini na mejah Norika, posameznih uradnikov in njihovih podrejenih uslužbencev. V tem prikazu je za nas zanimiva vrsta carinskih postaj, predvsem Atrans in pri avtorju sporna carina za promet iz Neviudunuma proti Celeji. Tu se mu je vrnila nejasnost, da šteje napis CIL III, 5184 v Laško (Balnea Romana) in ne v Celje. Podobno stvarno je Winkler obdelal tudi pošto službo na območju Norika.

Širše zanimiv je v tej knjigi sestavek o upravi rudnikov v Noriku, kjer avtor v strnjeni obliki povzema številna dognanja, ki so jih v zadnjem času močno pospešila in tudi nakazala nova vprašanja izkopavanja na Štalenskem vrhu. Med njimi je tudi nedavno tega objavljen napis nekega Crescensa ali Gentijana, upravnika cesarskih rudnikov v Noriku, ki je bil doma ad Cervos — torej okolice Stične.

Zasnova Winklerjevega dela je vseskozi stvarna, polna faktov, ki so vsi podrejeni osnovni zamisli knjige in preverjeni. Le v izjemnih primerih je segal avtor tudi k lastnim dopolnilom. Zato je delo ohranilo v celoti svoj prvotni namen, biti stvarni kazalnik rimske uprave v Noriku.

P. Petru

J. Werner, *Der Lorenzberg bei Epfach — Die spätrömischen und frühmittelalterlichen Anlagen*. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Band 8 (Veröffentlichungen der Kommission zur archäologischen Erforschung des spätrömischen Raetien, Band 2 = Epfach II) München 1969, 291 str., 70 tatr., 103 slike in 4 priloge.

Prikaz dela Epfach I (Studien zu Abodiacum — Epfach, 1964) in Epfach III (G. Ulbert, *Der Lorenzberg bei Epfach, Die frühromische Militärstation*, 1965) v Arheološkem vestniku 17, 1966, 524, nam je narekoval pripombo, da bi želeli čimprej pozdraviti tudi razpravo Epfach II. Pred nami je sedaj izredno izčrpna in prav zajetna knjiga — več kot smo pričakovali!

Preden preidemo na pregled podanih izsledkov, je prav, da omenimo, da so pri tem delu sodelovali še G. Pohl (obdelal je kasnoantično skladišče in stavbe ob njem ter drobne najdbe), H. J. Kellner (novčene najdbe) in H. Dannheimer (srednjeveške ostanke in izkopanine). Delo samo pa so avtorji posvetili dvema mladima in prezgodaj preminulima članoma raziskovalnega teama M. Friedenthalu in N. Walkeju.

Najdišče Epfach, antični Abodiacum, leži na izredno pomembnem križišču via Claudia, ki vodi iz Italije v Augsburg, in prečne ceste Gauting—Salzburg. Križišče dveh tako pomembnih cest je narekovalo tudi stalno naselje. Brž po odhodu oziroma prestavitvi vojaške enote z Lorenzberga je ob

vznožju zrasel vicus Abodiacum. V tem času je nastal tudi most prek reke Lech, ki so ga raziskali že v prejšnjem stoletju. Na drugi strani reke je bila tudi nekropola, na kateri so dobili grobove vse od sredine prvega stoletja do kasne antike.

Vicus v ravnini, kjer leži danes vas Epfach, je propadel po izpovedi novcev, sigilate in drugih najdb že ob prvem vdoru Alamanov leta 233. Šele proti koncu tega stoletja, torej po presledku vsaj 30 let, so znova naselili vzpetino, na kateri stoji danes cerkev sv. Lovrenca.

Sodobna raziskovanja v letih 1953—1957 so vodili z vso natančnostjo, o tem smo poročali že v oceni knjige G. Ulberta. Vendar pa je šele J. Werner prinesel izčrpno dokumentacijo o ljubiteljskih prizadevanjih L. Boxlerja, ki je 1830 odkril celotno kasnoantično obzidje s stolpi in vrati, vendar so to za takrat izjemno starino z vednostjo bavarskega kralja in ustreznih zavodov prodali na dražbi in s tem so zelo poškodovali razpored plasti in skoraj onemogočili popolno vrednotenje obzidja.

Poleg obzidja, ki so ga uničili 1833, so hkrati razdejali in odpeljali tudi temelje velike trapezoidne stavbe, t. i. magazina. Toda tako, kot se je posrečilo vodji izkopavanj, docela obnoviti potek obzidja, tako je znal z ustrezno metodo izkopati tudi poslopje skladišča na severovzhodu trdnjave. Enako zapletena so bila izkopavanja kar štirih cerkva v kapeli in ob sedanji kapeli sv. Lovrenca. To območje sicer ni uničil L. Boxler, pač pa številni izkopi temeljev in vrsta merovinških in drugih zgodnjesevrednejših grobov, saj so tu odkrili prek 250 takih grobov.

J. Werner, ki se je posvetil raziskavam Epfacha v poslednjih 15 letih svojega plodnega dela, je prav zaradi takih okoliščin povsem stvaren, ko skuša v zaključnih pregledih ovrednotiti izkopanine. Jasno se namreč zaveda, da ima v rokah dokaj različne podatke, glede na njihovo izpovedno vrednost. Ravno zato je v prvi vrsti odvisno, kje se lahko opre na gotova spoznanja, kje na delovne hipoteze in kje na bolj ali manj verjetne dokaze. Vse to je avtor znal pravilno razločevati in nakazati bodočim raziskovalcem, kot pravi sam na str. 277, resnico oziroma kaka je bila resnična preteklost tega območja v njegovi 1100-letni zgodovini.

Opredelitev velikega poslopja za severovzhodu utrdbe kot skladišče izhaja iz prostora C, ki je bil tlakovan z estrihom, v katerem so dobili odtise dvanajstih lesenih opornikov. Prav tako kot v sosednji pokriti sobi B so tudi tu manjkali ostanki ognjišč ali peči. Ker hkrati oba prostora nista bila predeljena, meni avtor, da nista bila v načrtu za prebivanje vojaštva. Enako stara stavba na postojanki Bürgle kaže namreč avtorju, kako naj bi bila razčlenjena in opremljena stavba, ki naj bi bila namenjena za vsakodnevno bivanje. Tako ne ostane po njegovem druga rešitev, kot da ta objekt opredelimo kot skladišče, ki ima odprto dvorišče in dva pokrita prostora. Res je, da se dobi pri kasnoantičnih trdnjavah večkrat izpričana povezava s skladiščem (horrea), vendar so take stavbe po našem prepričanju in poznavanju tako po tipu kot tudi po zasnovi drugačne od poslopja iz Epfacha. Vsekakor bi bila razlaga, da je stavba manjše vojaško poslopje bolj sprejemljiva, to še tem bolj, ker je odprto dvorišče (A) na zahodu zaključeno s stebriščem, širokim med 3—4 m. Hkrati je bil ta del tlakovan z estrihom. Spričo tega bi bilo prej možno razlagati tak tip poslopja za konjušnico kake desetnice, ker je prostora za deset do dvajset konj. Manjši prostor bi ob taki razlagi bil namenjen za poveljniški kader, večji (C) pa za moštvo. Spričo tega, da je obdano obzidje teh prostorov izredno močno, je verjetno bilo prvo nadstropje skladišče in hkrati vogalni stolp trdnjave. Zato so maloštevilne najdbe po našem prepričanju zavedle izkopavalce v samo enostransko razlago.

Za neki drug, prav tako pravokoten tloris v kasnorimski trdnjavi, ki pa ni rabil kot stanovanjski prostor, se sama po sebi vsiljuje razlaga, da je stavba bila cerkev, to še tem bolj, ker so prav tu naleteli na odlomek zgodnjekršćanske oljenke s Kristusovim monogramom v disku. Kot občinska cerkev spada po tipu med cerkve brez apsid, kot jih našteva nekaj že R. Egger in jih poznamo v zadnjem času tudi iz Kaiseraugsta in Kekkuta. Pri tem ne preseneča,

da v cerkvi ni klopi svečnikov, saj Abodiacum kot manjša obcestna postaja ni bila škofovski sedež in tudi ni imela svojega svečeniškega zbora.

Po obsegu dokaj večja stavba II pa je prekrivala te ostanke. Ker pa je bila nad tem postavljena okoli 1300 še ena cerkev, so najbolj poškodovani deli cerkve iz II. faze, ki jo je bilo težko časovno točno opredeliti. Ker pa so nad grobom 150 (iz merovinškega obdobja) našli lončenino iz 8. stoletja, ki je bila na nivoju te cerkve, je to opora tej dataciji. Ker omenja Paul von Bernried v svoji Vita b. Herlucaae, da je ob prihodu Herlucaae obstajala 1085 na griču Lorenzberg cerkev, povezuje Werner tudi srednjo sakralno stavbo z dogodki pred tem datumom. To pa je očitno osmo stoletje, ko tudi pisani viri omenjajo dejavnost avgsburškega škofa Wikterpa, ki je tudi pokopan v vaški Marijini cerkvi v Epfachu. Tako moramo upoštevati možnost, da je Wikterp postavil tudi cerkev na Lorenzbergu, ki jo omenja Vita Herlucaae.

Kakor vidimo, je Wernerjeva knjiga o Epfachu zajela časovno več kot tisočletno obdobje, tematsko pa nekaj izrednih spomeniških zapuščin kasne antike in zgodnjega srednjega veka. Pri tem je treba posebej poudariti res nazorno podano grafično dokumentacijo, ki že sama nakazuje rešitve in zgodovinske sklepe. Nekaj poizkusov didaktične izpeljave tlorisov — predvsem obzidja, skladišča in cerkva — je tako nazornih in v svoji preprosti likovni govorici tako dognanih, da nam morajo biti vzor. Res pa je, kar smo zapisali že ob izidu Ulbertove knjige, kjer so bile v profilu narisane le zgodnjeantične plasti, da je celotna dokumentacija vidna šele sedaj, ko so podani stratigrafski podatki za kasno antiko in srednji vek. Kolikor je poučno, če je problem jasno prikazan tudi v slikovni dokumentaciji (kot so to izpeljali v treh knjigah o Epfachu), pa je jasno, da je arheologu možno razbrati vse podatke le, če je podan profil v vsej svoji razčlenjenosti. Tudi zato nam pomeni Wernerjeva zaključna knjiga o Lorenzbergu pri Epfachu tako časovno kot tudi vsebinsko obogatitev. Vsem, ki se v obrobju Alp ukvarjajo z antičnim in srednjeveškim izročilom, pa bodo tri knjige posvečene metodološko in sistematično odlično obdelani postojanki nujen priročnik pri nadaljnjem delu.

P. Petru

Epigraphische Studien 5, 1968, 190 str. in 18 tabel; izdajata Landschaftsverband Rheinland in Rheinisches Landesmuseum Bonn.

Pričujoči zvezek ima zbirni pomen, saj sodeluje v njem več avtorjev, ki obravnavajo vrsto pomembnih vprašanj in odkritij epigrafskih raziskovanj v rimskem imperiju. Vendar velja naša pozornost v tem zvezku predvsem sestavkom G. Alföldyja (*Senatoren in der römischen Provinz Dalmatia*), S. Dušaniča (*Cuillula, an Epigraphic Hapax Legomenon*) in Mirjane Mirkovič (*Die Auxiliareinheiten in Mönsien unter den Flavianen*).

Geza Alföldy, ugledni in priznani pisec številnih del, med njimi tudi knjige o rimskem prebivalstvu province Dalmatia, je načel še vedno odprto vprašanje senatorskega stanu v teh krajih. Ta problem je načel že sir R. Syme, *Roman Senators from Dalmatia*, Serta Hoffilleriana 1940, 225, sedaj pa dodatno obdelal J. J. Wilkes v svojem delu o provinci Dalmaciji. Pri tem je G. Alföldy pokazal tako na senatorje, ki izvirajo iz Dalmacije, in na tiste, ki so se sem preselili. Med domorodnimi bi bil prvi že iz avgustejskega obdobja, in sicer pripadnik Liburnov L. Tarius Rufus in nekoliko kasneje iz istega rodu C. Octavius Tidius Tossianus L. Iavolenus Priscus. Prav tako moremo ugotoviti, po dobrih razlogih G. Alföldyja, da je Dalmatinka tudi cesarica Cornelia Salonina in neki njen sorodnik P. Cornelius Salcularis. Pri tem je avtorja opozoril na izročilo družine Grizogeno iz Splita prof. R. Katičič, češ da izhajajo iz rodu rimske cesarice Cornelijske Salonine. Po njegovih ugotovitvah je rodbina še predsllovanskega porekla in bi tudi ime kazalo na zelo star izvir. Ime ni namreč nič drugega kot pozna varianta ženskega imena Chersogone, ime, ki je bilo signum cesarice Salonine in se je ohranilo le na maloazijskih rimskih novcih. Tako bi srednjeveška družinska tradicija rodbine iz Splita izhajala iz starega ustnega izročila, ki povezuje korenine te družine v tisočletno rimsko davnino. Gotovo je to ena redkih družin Evrope, ki bi mogla pokazati tak izjemni rodovnik.